SUN’IY INTELLEKT YARATGAN AXBOROTNI TANQIDIY BAHOLASHDA TALABALARNING RAQAMLI SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Fayzullayev Dilshod
Fan va texnologiyalar universiteti, tyutor
fayzullayevdilshod425@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23127934

Annotatsiya. Maqolada generativ sun’iy intellekt yaratgan axborotni tanqidiy baholash jarayonida talabalarning raqamli savodxonligini rivojlantirish masalasi yoritiladi. Sun’iy intellekt javoblaridagi faktik xatolar, biryoqlamalik va soxta havolalarni aniqlashga xizmat qiluvchi mezonlar taklif etiladi. Shuningdek, oliy ta’lim uchun “savol berish – manbani aniqlash – dalilni tekshirish – taqqoslash – xulosa chiqarish” ketma-ketligiga asoslangan didaktik yondashuv bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli savodxonlik, axborotni baholash, tanqidiy fikrlash, faktlarni tekshirish, oliy ta’lim

Kirish

Generativ sun’iy intellekt vositalari talabalarga mavzularni izohlash, matnlarni qisqartirish va g‘oyalarni shakllantirishda tezkor yordam bermoqda. Biroq ravon javob doimo haqqoniy emas: AI mavjud bo‘lmagan manbani keltirishi, dalilsiz umumlashtirishi yoki bir nuqtayi nazarni ustun qo‘yishi mumkin. Shu sababli oliy ta’limda undan foydalanish bilan birga, axborotni tekshirish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. UNESCO (2023) ham generativ AI ta’limga inson manfaatlari, etik me’yorlar va pedagogik maqsadlar asosida joriy etilishini ta’kidlaydi.

Raqamli savodxonlik va axborotni baholash

Raqamli savodxonlik texnik vositadan foydalanish bilangina cheklanmaydi; u raqamli axborotni topish, tushunish, tekshirish va mas’uliyatli qo‘llashni ham qamrab oladi. Manbaning qiymati uning konteksti, maqsadi va dalillariga bog‘liq (ACRL, 2016). AI savodxonligi esa sun’iy intellekt imkoniyatlari va cheklovlarini tushunish, natijalarini tanqidiy baholash hamda undan etik foydalanishni talab qiladi (Long & Magerko, 2020; Ng va boshq., 2021).

Talaba AI javobini tayyor bilim sifatida qabul qilsa, mustaqil fikrlash jarayoni zaiflashishi mumkin. Generativ modellar haqiqatni aniqlamaydi, balki katta hajmdagi matnlar asosida ehtimoliy javob tuzadi. Natijada “gallyutsinatsiya” deb ataladigan faktik xatolar, mavjud bo‘lmagan maqolalar, noto‘g‘ri mualliflar yoki buzib berilgan xulosalar yuzaga keladi (Kasneci va boshq., 2023). Demak, AI bilan ishlashda asosiy savol “javob yaxshi yozilganmi?” emas, balki “ushbu da’vo qanday dalilga asoslangan?” bo‘lishi kerak.

Axborotni tanqidiy baholash mezonlari

Sun’iy intellekt yaratgan axborotni baholashda beshta mezondan foydalanish taklif etiladi. Birinchisi — aniqlik: javobdagi faktlar ishonchli manbalarda tasdiqlanadimi? Ikkinchisi — manbaning haqiqiyligi: keltirilgan muallif, maqola, nashr va DOI mavjudmi? Uchinchisi — dalillanganlik: xulosa tekshiriladigan dalillarga tayanadimi yoki umumiy taxmin sifatida berilganmi? To‘rtinchisi — xolislik: qarama-qarshi pozitsiyalar va muhim kontekst hisobga olinganmi? Beshinchisi — dolzarblik: ma’lumot tadqiqot savoliga va ko‘rib chiqilayotgan davrga mosmi? Ushbu mezonlar talabaning e’tiborini matnning tashqi ravonligidan uning ilmiy ishonchliligiga yo‘naltiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘qituvchi mazkur mezonlarni amaliy topshiriqlar orqali shakllantirishi mumkin. Masalan, talabalar AI yaratgan javobdagi tekshiriladigan da’volarni ajratadi, har bir da’vo uchun asl manbani izlaydi va natijani ilmiy maqola yoki rasmiy ma’lumot bilan solishtiradi. Keyingi topshiriqda ular soxta havola, tarafkash fikr va yetishmayotgan kontekstni belgilaydi. Yakunda talaba AI javobini ko‘chirib olish o‘rniga, tekshirilgan dalillar asosida o‘z xulosasini yozadi. Lo (2023) qayd etganidek, generativ AI ta’limda foydali bo‘lishi mumkin, ammo uning samarasi pedagogik vazifa va nazoratning sifatiga bog‘liq.

Didaktik ketma-ketlik

Mahalliy oliy ta’limda “savol berish – manbani aniqlash – dalilni tekshirish – taqqoslash – xulosa chiqarish” ketma-ketligini qo‘llash mumkin. Talaba AI javobidagi da’volarni kamida ikki ishonchli manba bilan solishtirib, tafovutlarni izohlaydi va AI yordami ochiq ko‘rsatilgan mustaqil xulosa taqdim etadi. O‘qituvchi tekshirish jarayonining shaffofligi, dalillar sifati va xulosaning asoslanganligini baholaydi.

Xulosa

Sun’iy intellektdan foydalanishning o‘zi raqamli savodxonlikni avtomatik rivojlantirmaydi. AI javoblarini shubha ostiga olish, manbalarni tekshirish va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar uni tayyor javob manbaidan tanqidiy tahlil vositasiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Association of College and Research Libraries. (2016). Framework for information literacy for higher education. https://www.ala.org/acrl/standards/ilframework
2. Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., va boshq. (2023). “So what if ChatGPT wrote it?” International Journal of Information Management, 71, 102642. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642
3. Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., va boshq. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences, 103, 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274
4. Lo, C. K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? A rapid review of the literature. Education Sciences, 13(4), 410. https://doi.org/10.3390/educsci13040410
5. Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 1–16. https://doi.org/10.1145/3313831.3376727
6. Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., & Qiao, M. S. (2021). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. Computers and Education: Artificial Intelligence, 2, 100041. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100041
7. OECD. (2023). OECD digital education outlook 2023: Towards an effective digital education ecosystem. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/c74f03de-en
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. https://lex.uz/docs/5030957
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori. Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. https://lex.uz/
10. UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.